

ELEKTRON KOMMERSİYA SİSTEMİNİN AKTUALLIĞI

Ələvsət ƏLİYEV,
Aybəniz ƏLİYEVƏ,
AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

Müasir dövr dünyada Qlobal informasiya cəmiyyəti (İC) quruculuğu ilə xarakterizə olunur. Buna uyğun olaraq Azərbaycanda müxtəlif xarakterli layihələr həyata keçirilir və infrastruktur formalaşdırılır. Ölkədə informasiya cəmiyyətinə xas olan yeni – informasiya kommunikasiya texnologiyalarına (İKT), innovasiyalara, informasiya və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat formalaşdırılır.

Belə iqtisadiyyatın xarakterik və mühüm xüsusiyyətlərindən, inkişaf istiqamətlərindən biri ölkədə qeyri-neft sektorunun, xüsusən də İKT və telekommunikasiya sahəsinin daha da intensiv inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq təşkilatlar (BT) vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına hərtərəfli integrasiya olunmasıdır. Burada əsas məqsəd dinamik, tarazlaşdırılmış, səmərəli iqtisadi sistem qurmaq, dünya ticarət sistemində bərabər hüquqlu tərəfdaş kimi çıxış etmək, xarici bazarlara daxil olmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına,

ticarət mübahisələrinin optimal həllinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, daxili bazarın inkişafına və s. nail olmaqdan ibarətdir.

Göstərilən problemlərin kompleks şəkildə həllinə təsir edən vasitələrdən biri də ölkədə Elektron kommersiya texnologiyalarının və sistemlərinin (EKTS) tətbiqi və onun həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə geniş istifadəsidir.

Ölkələr arasında e-kommersianın inkişaf etdirilməsi bir çox beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində əsas diqqət yetirilən istiqamətlərdən biridir. Belə ki, keyfiyyətə yeni fəaliyyət növü olan beynəlxalq elektron ticarət iştirakçıları qarşısında bir sıra qeyri-ənənəvi problemlərin həlli məsələsi dayanır. Odur ki, ilk növbədə beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində razılaşdırılmış ticarət-siyasi normaların və qaydaların milli səviyyədə tənظیمlənməsi və nəzərə alınması tələb edilir [1]. Təsədüfi deyildir ki, ölkə rəhbərliyinin qəbul etdiyi bir sıra sənədlərdə də

qeyd olunur ki, respublika iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi və dünya iqtisadiyyatına integrasiyası baxımından ölkənin müvafiq beynəlxalq təşkilatlara üzv olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda Azərbaycan bir çox beynəlxalq təşkilatın üzvüdür, digərlərinə də üzv olmaq üçün müvafiq danışıqlar aparılır. Bu işləri daha təkmil yerinə yetirmək, eləcə də təşkilatlara əlverişli şərtlərlə daxil olmaq, onların yaratdığı şəraitdən faydalanmaq və ölkənin iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün mövcud qanunvericiliyi beynəlxalq tələblərə vaxtında uyğunlaşdırmaq zəruri bir işdir.

Ona görə də EKTS-nin beynəlxalq səviyyədə istifadəsi prosesində Azərbaycanın öz milli maraqlarına cavab verən mövqeyinin müəyyənləşdirməsi üçün həmin problemlərin təhlil olunması və müvafiq tövsiyələrin işlənilməsində nəzərə alınması aktual bir məsələ kimi qarşıda durur.

Elektron kommersiya texnologiyaları və sistemlərinin əhəmiyyəti və strukturu. Müasir elektron kommersiya (e-kommersiya) İKT-nin iqtisadi fəaliyyətin demək olar ki, bütün istiqamətlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan ticarət və kommersiya proseslərinə tətbiqi ilə yaranmış, müntəzəm olaraq inkişaf etmiş və formalaşmaqda olan müasir elektron iqtisadiyyatın əsasını qoymuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, elektron kommersiya ilə əlaqədar birqıymətli yanaşma hələ də qərarlaşmayıb. Onu dar mənada, kommersiya və ticarət proseslərində tətbiq olunan texnologiya və sistem kimi qəbul edənlərlə yanaşı, daha çox əhatəyə malik biznes

proseslərində tətbiq olunan elektron biznes, bütövlükdə iqtisadi proseslərdə, obyektlərdə, tədqiqatlarda tətbiq olunan elektron iqtisadiyyat texnologiyaları və sistemi kimi qəbul edənlər də vardır. Bu kimi fərqli yanaşmalar prinsipcə çox da ziddiyyət yaratmasada, hesab edirik ki, İKT-nin həyatın bütün sferalarına həm dərininə, həm də eninə nüfuz etdiyini nəzərə alaraq, elektron ticarət, elektron kommersiya, elektron biznes, elektron iqtisadiyyat anlayışlarını əhatə dairəsinə görə bəzi hallarda bir-birindən fərqləndirmək daha məqsədəuyğundur.

Müasir İKT və şəbəkələri müxtəlif əmtəə və xidmətlərin istehsalçıları, satıcıları, alıcıları arasında yüksək səviyyəli əlaqə yaratmağa, bazardakı vəziyyəti daha dəqiq öyrənməyə, zəruri malların vaxtında istehsal olunmasına, əmtəə mübadilə sistemini təkmilləşdirməyə daha yaxşı imkan yaradır. Onlardan ən mühümlərindən biri də mürəkkəb və integrasiya olunmuş kompleks fəaliyyət istiqaməti olan elektron kommersiya texnologiyaları və sistemləridir (EKTS). Onların meydana gəlməsi və tətbiqi həm daxili, həm də xarici ticarətin həcmi-nin artmasına gətirir. Belə ki, sahibkarlıq strukturları həmin sistem və texnologiyaların köməyi ilə xarici bazarlara çıxış üçün əlavə satış kanalları əldə edirlər.

İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasının və inkişafının indiki səviyyəsində e-kommersiya iqtisadi inkişafın əsas istiqaməti hesab edilir. E-kommersiya İKT-dən istifadə etməklə yerinə yetirilən alqı-satqılardır, yəni e-kommersiya İnternet-texnologiya-

lardan istifadə etməklə subyektlər arasındakı biznes münasibətlərinin ixtiyari formasının elektron şəkildə baş verməsidir.

Elektron iqtisadi fəaliyyət özünü istehsal-təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq və qeyri-kommersiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi gedişində yaranan proseslər toplusu, yəni malların paylanması, mübadiləsi və istehlakına, xidmətlərin təşkilinə və göstərilməsinə istiqamətlənmiş proseslər, eləcə də müasir İKT-nin tətbiqilə istehsal subyektlərinin digər müvafiq fəaliyyətlərinin elektron formada həyata keçirilməsi gedişində yaranan və onların təkrar istehsalının təmin olunmasına istiqamətlənmiş proseslər toplusu kimi göstərir [2].

Elektron kommersiyanın müasir modelləri bir qayda olaraq dörd tərkib elementindən: 1) subyektlərdən, 2) obyektlərdən, 3) biznes – proseslərdən və 4) kompüter şəbəkələrindən idarətdir. Buna baxmayaraq sübhə yoxdur ki, elektron kommersiya modelində bilavasitə iştirak etməyən, lakin onun fəaliyyətinə və inkişafına təsir edən bir sıra faktorlar vardır. İqtisadi, hüquqi, siyasi və coğrafi faktorlar, eləcə də rəqabətqabiliyyətinin vəziyyəti, keyfiyyət və s. kimi amillər elektron kommersiya modelinə həm bütövlükdə, həm də onun hər bir elementinə ayrı-ayrılıqda təsir etməyə qadirdir.

Elektron kommersiyanın həyata keçirilməsinin milli səviyyədə tənzimlənməsi. Elektron kommersiyanın milli səviyyədə həyata keçirilməsinin hüquqi əsasları əsasən Elektron-ticarət, Elektron-sənəd və Elektron-imza haqqındakı qanunlarla tənzimlənir.

Elektron ticarət haqqındakı qanun Azərbaycan Respublikasında elektron ticarətin təşkili və həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını, onun iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, habelə elektron ticarət haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir. Bu qanunun tətbiq sahəsi maliyyə bazarı, o cümlədən sığorta və qiymətli kağızlar bazarı istisna olmaqla, respublikada bütün digər sahələrdə həyata keçirilən elektron ticarətə şamil olunur. Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır: 1) iştirakçıların hüquq bərabərliyi; 2) iştirakçıların iradə sərbəstliyi; 3) iştirakçıların əmlak müstəqilliyi; 4) mülkiyyətin toxunulmazlığı; 5) müqavilə azadlığı; 6) sahibkarlıq fəaliyyətinin maneəsiz həyata keçirilməsi; 7) azad və ədalətli rəqabət; 8) malların, xidmətlərin və maliyyə vəsaitlərinin sərbəst hərəkəti; 9) hüquqların məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilməsi.

Bir qayda olaraq elektron ticarətin həyata keçirilməsinə xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunmur. Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət sahələrində elektron ticarət aparıldıqda isə satıcı (təchizatçı) qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada həmin fəaliyyətə xüsusi razılıq (lisenziya) almalıdır. Elektron ticarətdə satıcı (təchizatçı) ilə alıcı (sifarişçi) arasında müqavilələr elektron sənəd formasında bağlanır ki, bu da elektron sənəd və imza haqqındakı qanunlarla tənzimlənir.

Ölkədə biznes sektorunun fəaliyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğun formalaşdırılması, geniş miqyaslı elektron ticarət sisteminin yaradılma-

sı və inkişaf etdirilməsi istiqamətində “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı çərçivəsində də bəzi tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Elektron kommersiya sisteminin bərqərar olması üçün respublikada “Elektron ticarət haqqında”, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” müvafiq qanunlar qəbul olunmuşdur. “Ali sertifikat xidməti mərkəzinin yaradılması”, “Azərbaycanda e-ticarətin tətbiq istiqamətləri” və “Azərbaycanda elektron mağazaların fəaliyyətinin təşkili” üzrə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Görülən işlər yerli İnternet-mağazalarının sayının artırılması, elektron ticarətin və elektron ödənişlərin geniş miqyasda həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Elektron kommersiyasının həyata keçirilməsinin beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsi. E-kommersiya beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsi bir çox beynəlxalq müqavilələr, kommersiyalar və razılaşmalar əsasında həyata keçirilir. Bu prosesdə müxtəlif xarakterli beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də bu sahədə fəaliyyət göstərən ən əsas təşkilatların e-kommersiya ilə bağlı fəaliyyət istiqamətlərinin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar öz missiyalarına, yerinə yetirdikləri işlərə, məqsəd-vəzifələrinə, mövqelərinə görə müxtəlif olduqlarından e-kommersiya beynəlxalq tənzimlənməsi məsələlərinə də onların qrup mənafələrinə uyğun olaraq müxtəlif aspektlərdən yanaşırlar.

Hazırda dünyada ölkələrarası əməkdaşlığın təşkilati formalarından

biri olan Beynəlxalq təşkilatların sayı 4000-dən çoxdur. Onlardan 300-dən çoxu hökumətlərarası səviyyədə təşkil olunmuşdur. Ümumiyyətlə, bütün beynəlxalq təşkilatlar bir qayda olaraq 1) dövlətlərarası və 2) qeyri-hökumət səviyyəsində fəaliyyət göstərirlər [3-4].

Qeyri-hökumət xarakterli beynəlxalq təşkilatların tərkibinə istehsalçı birliklər, şirkətlər, firmalar, institutlar və s. kimi təşkilatlar daxil olurlar. Onlar beynəlxalq hüququn subyekti olmasalar da, ölkələrarası proses və münasibətlərə müəyyən təsiretmə gücünə malikdirlər. Ancaq G7 tipli super güclü yarımformal dövlət birliklərinin konseptual qərarları isə əksinə, beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir.

Müasir şəraitdə iqtisadi xarakterli və eyni zamanda e-kommersiya beynəlxalq tənzimlənməsi ilə bağlı fəaliyyət göstərən dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi təşkilatları aşağıdakı kimi klassifikasiya etmək olar (Sxem):

1. G7 tipli super güclü yarımformal dövlət birlikləri.

2. Beynəlxalq universal təşkilatlar. Onların məqsəd və fəaliyyəti bütün ölkələr üçün ümumi xarakter daşıyır (misal üçün, BMT-nin İqtisadi-Sosial Şurası, ÜTT, BTP, İƏİT və s.).

3. Beynəlxalq regional və regionlararası təşkilatlar (misal üçün, ASİƏ, İKT, GUAM və s.).

4. Dünya bazarının ayrıca seqmentində fəaliyyət göstərən sahəvi beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar (misal üçün, NİÖT, BMF, DB, AİB və s.).

5. Ticarət-iqtisadi, maliyyə-kredit, elmi-texniki və s. kimi müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən funksional

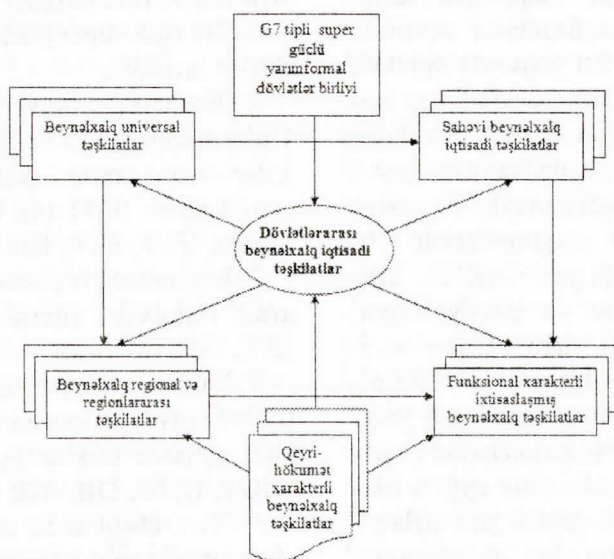
xarakterli ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlar (misal üçün, BİMT, GƏŞ, BAM, AMB və s.).

6. Qeyri-hökumət xarakterli beynəlxalq təşkilatlar.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların bu klassifikasiyası təbii ki şərtidir və onlar başqa cür də klassifikasiya oluna bilər. Bununla belə, hər iki qrupa aid oluna bilən təşkilatlar da vardır. Həm universal, həm də müxtəlif sahələrdə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlar bir qayda olaraq müvafiq sahədə daha böyük əhəmiyyətli məsələlərlə məşğul olur və konseptual xarakterli tənzimlənmə işlərini həyata keçirirlər.

ÜTT (www.wto.org) Beynəlxalq ticarətdə, eləcə də e-kommersiyanın tənzimlənməsi sahəsində məhz belə funksiyaları yerinə yetirir. Həmin təşkilatın e-kommersiyanın tənzimlənməsi sahəsindəki fəaliyyəti və tələbləri tərəfimizdən araşdırılmış və müvafiq tövsiyələr işlənilmişdir [1].

Göstərilmişdir ki, Azərbaycanda e-kommersiya sistemlərinin geniş tətbiqi qaçılmazdır. Bu da Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasını, bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyünü tələb edir. Ona görə də ölkənin ÜTT-yə daxil olmaq istəyi ilə əlaqədar e-kommersiya sistemlərinin tətbiqi prosesində bir sıra problemlər yaranır ki, onların vaxtında həll olunması üçün e-kommersiya obyektlərinin mallara və xidmətlərə görə təsnif olunması, e-kommersiya iş-tirəçilərinin yerinin dəqiq təyini, göndərilmə-çatdırılma üsullarının müəyyənləşdirilməsi, e-kommersiyada vergi, gömrük və s. kimi rüsum və ödənişlərin ödənilməsi, müvafiq İnternet-xidmətlərinin təsnifatı, e-kommersiya bazarının tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyətin qorunması, e-kommersiyanın qloballaşması və s. kimi tədbirlər vaxtında həyata keçirilməlidir.

Sxem. E-kommersiyanın tənzimlənməsinə təsiri olan beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar

Ancaq bütün bunlara baxmayaraq e-kommersiyanın tənzimlənməsi olduqca mürəkkəb xarakter daşıdığından bu sahədə digər təşkilatlar da öz fəaliyyətlərini ÜTT-nin konseptual xarakterli tələblərinə uzlaşdırmaqla yanaşı, konkret şəraitdən asılı olaraq özlərinin də tələblərini ortaya qoyur və ardıcıl olaraq yerinə yetirilməsini izləyirlər. Ona görə də həmin təşkilatların müvafiq sahədəki fəaliyyəti də qısaca olaraq təhlil prosesinə daxil edilmiş və nəticə olaraq bəzi tövsiyələr işlənilmişdir.

BMT-nin ticarət üzrə əsas təşkilatlarının tövsiyələri. BMT-nin www.un.org ticarət prosedurlarına və qaydalarına görə beynəlxalq tələblər və tövsiyələr işləyən əsas orqanları Ticarət və inkişaf üzrə konfrans (UNKTAD), Beynəlxalq ticarət hüququ üzrə Komissiya (UNCITRAL) və Avropa İqtisadi Komissiyasının çərçivəsində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi mərkəzidir (CEFACT).

BMT Baş Assambleyasının orqanı olan Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı (UNKTAD-www.unctad.org) 1964-cü ildə yaranmışdır. 190-dan çox üzvü vardır. Ölkələr arasında beynəlxalq ticarətin inkişafına təsir göstərmək, qarşılıqlı mənafə baxımından onların bərabərhüquqlu əməkdaşlığa nail olmaq, həmçinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin reallaşdırılması sahəsində müxtəlif təkliflər işləyib hazırlamışdır. Azərbaycan 1990-cı ildən bu təşkilatın üzvüdür.

BMT-nin beynəlxalq ticarət hüquqları üzrə komissiyası (UNCITRAL – www.uncitral.org) 1966-cı ildə təsis olunmuşdur. O, mübahisələrin tən-

zimlənməsi, beynəlxalq müqavilə praktikasında, malların beynəlxalq ödənişi, alqı-satqısı və sövdələşməsi sahəsində böyük rol oynayır. UNCITRAL bir çox regional və beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqə saxlayır. Həmin təşkilatlar UNCITRAL-ın beynəlxalq ticarətin inkişafı və informasiya mübadiləsi sahəsində apardığı bütün işlərdə fəal iştirak edirlər. UNCITRAL 192 üzv dövləti birləşdirir. Azərbaycan 1992-ci il tarixdən onun üzvüdür.

Məlumdur ki, e-kommersiya əməliyyatlarında e-sənədlərin hüquqi cəhətdən həqiqiliyinin təmini, rəqəmsal imzanın tanınması və həqiqiliyin təyin edilməsinin digər prosedurları üçün çox böyük qüvvə tələb olunur. Bununla bağlı olaraq UNKTAD normativ-hüquqi bazanın yaradılmasında UNCITRAL-ın e-ticarət haqqındakı nümunəvi qanunundan (Model Law on Electronic Commerce) istifadə etməyi tövsiyə edir. Həmin qanunun işlənilib hazırlanmasında məqsəd hüquqi xarakterli maneələri aradan qaldırmağa və e-ticarət üçün daha yaxşı hüquqi mühitin yaradılmasına imkan verən beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş qaydalar toplusunu milli-qanunvericilərə təqdim etməkdən ibarətdir.

Beynəlxalq ticarət prosedurunun sadələşdirilməsi məsələləri CEFACT-da (www.unece.org/cefact) tədqiq olunur. CEFACT Avropa İqtisadi Komissiyası (AİK) çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Onun əsas məqsədi qlobal ticarətin genişləndirilməsi, bürokratiyanın azaldılması və şəffaflığın təmin olunması, e-kommersiya üçün ən yaxşı verilənlər selinin yaradılması, əməliyyatlara çəkilən xərclərin azaldılması, yardımçı or-

qanların şəbəkələrini inkişaf etdirmək, özəl və dövlət sektorlarında idarəetməni yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Məlumdur ki, AİK 1995-ci ildə elektron sənəd dövriyyəsini (ESD) qəbul edən tərəflər üçün mühüm qüvvəyə malik elektron verilənlərlə mübadilə (EDI-Interchange Agreement) haqqında nümunəvi razılaşma qəbul etmişdir. 2000-ci ilin fevralında CEFACT-ın işçi qrupu həmin nümunəvi razılaşmanın təcrübəsinə əsaslanaraq elektron ticarətdə hüquqi məsələlər üzrə razılaşma (Electronic Commerce Agreement) layihəsini təklif etmişdir. Bu sənədin əsas məqsədi biznes-proseslərin iştirakçıları arasında daha etibarlı münasibətləri təmin etməkdən ibarət idi. Bununla yanaşı CEFACT "E-ticarət və inzibati məhdudiyyətlərin minimallaşması" (Electronic Commerce and the simplification of administrative Constraints) sənədini də işləyib hazırlamışdır. Sənəddə elektron ticarətə biznes əməliyyatlarının elektron yolla aparılması üsulu kimi tərif verilməklə e-ticarətin texniki aspektləri, e-biznesin əsas global tendensiyaları, meydana çıxan məsələlər nəzərdən keçirilmiş və həyata keçirilməsinin nümunələri verilmişdir.

E-ticarətin aparılmasının nümunəvi kodeksində (Model Code of Conduct for Electronic Commerce) e-ticarətə aid hüquqi problemlər və bu problemlərin qarçısını alan tənzimləmə məsələləri, həmçinin e-ticarətdə informasiyanın etibarlılığının, şəffaflığının və məxfiliyinin ümumi xassələri nəzərdən keçirilmişdir.

Asiya-Sakit okean iqtisadi əməkdaşlıq forumunun (ASIƏ) əsas prin-

sipləri. 1989-cu ildə yaradılan ASIƏ Asiya – Sakit okean regionunda regional ticarət sahəsində əməkdaşlığı genişləndirməyə, kapital qoyuluşlarını asanlaşdırmağa və liberallaşdırmağa, eləcə də regionda iqtisadi inkişafa nail olmağa çalışır. Üzv ölkələrdə dünya əhalisinin 40%-ə qədəri yaşamır. ÜDM-in 54%-ə qədərini, dünya ticarətinin isə 44%-ə qədərini onların payına düşür.

ASIƏ-də strateji məqsəd kimi, regionda 2020-ci ilə qədər azad, açıq ticarət və liberalı investisiya rejiminin tətbiqi qərara alınmışdır. ASIƏ forumunun fəaliyyət proqramında e-ticarət sahəsində beş əsas prinsip müəyyənləşdirilmişdir: 1) e-ticarət texnologiyalarının, tətbiqi proqramlarının, təcrübi xidmət növlərinin hazırlanması sahəsində sahibkarlıq sektoru aparıcı rol oynamalıdır; 2) hökumətin rolu e-ticarətin inkişafı üçün hüquqi və normativ məsələlərin həlli də daxil olmaqla, əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarət olmalıdır; 3) e-ticarətin beynəlxalq inkişafının təmini məqsədilə İKT infrastrukturlarına münasib qiymətlərlə və əlverişli şərtlərlə girişin yaradılması ilə bağlı işçi qruplar və dövlətlər bütün mümkün hallarda öz aralarında əməkdaşlıq etməlidirlər; 4) sənaye üçün səmərəli daxili tənzimləmə qaydalarının yaradılmasında və rəqabətin dəstəklənməsi siyasətinin həyata keçirilməsində texnoloji cəhətdən neytral və bazar rəqabətinin mövcudluğuna əsaslanan həllərin aşkara çıxarılmasında birlik göstərməlidir; 5) məxfiliyin mühafizəsi, həqiqiliyin təsdiqi və istehlakçıların müdafiəsi kimi məsələlərin həllinin təminini, inam

və etimadı möhkəmlədən texnologiya və siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədilə hökumət və işçi qruplar əməkdaşlıq etməlidirlər.

Avropa Birliyi Komissiyasının təşəbbüsləri. Avropa Birliyi və ya Avropa İttifaqı (European Union) 27 dövləti birləşdirən dövlətlərlə üstü və eyni zamanda dövlətlərarası iqtisadi və siyasi təşkilatdır. Formal olaraq 1993-cü ildə Maastrixt sazişi ilə təsis edilmiş bu ittifaqın təməli 1951-ci il tarixli Paris Müqaviləsinə əsasən qoyulmuşdur. Avropa İqtisadi Birliyi 1957-ci ildə altı Qərbi Avropa dövləti arasında imzalanan "Roma Anlaşması" ilə qurulmuşdur. AİB öz hədəflərinə çatmaq məqsədilə nəzərdə tutulan iqtisadi tarazlığı təmin etmək üçün ilk vasitə olaraq üzv ölkələr arasında malların, xidmətlərin, sərmayənin və əməyin sərbəst hərəkət etdiyi bir ortaq bazar və gömrük birliyi qurulması nəzərdə tutulmuşdur.

Avropa birliyinin təşəbbüslərində e-ticarətin inkişafı, e-ticarəti ləngidən səbəblərin aradan qaldırılması, xidməti fəaliyyətin eyni bir hüquq qaydalarının yaradılması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Avropa Birliyi elektron pul dövriyyəsinin hüquqi tənzimləməsi sahəsində də fəallıq göstərmişdir. Avropa Birliyi və Şurasının hazırladığı direktivlərdə e-kommersiya sahəsindəki hüquqi normativlər, e-pul sferasında, e-pulun emissiyasını həyata keçirən müəssisələr üzərində nəzarətlə bağlı normativlər öz əksini tapır. Avropa parlamentinin qəbul edilmiş direktivlərinin məqsədi məxfiliyin təmini, Avropa Birliyi ölkələrində e-pulun lisen-

ziyalandırılmasının vahid proseduru da daxil olmaqla maliyyə xidmətlərinin vahid bazarının inkişafı, banklar, ənənəvi və elektron pullar arasında rəqabət qaydalarının pozulmasının qarşısının alınmasından və s. ibarət olmuşdur. Həmin direktivlərdə elektron pulun emitentləri olan müəssisələrə kifayət qədər sərt fəaliyyət rejimi müəyyən etmişdir.

Direktivlərdə elektron pulun instrumentləri əvvəlcədən yüklənmiş dəyərin saxlanması kartları və dəyərin elektron üsulla saxlanılmasını həyata keçirən kompüter yaddaşı kimi müəyyən olunur. Buna uyğun olaraq bağlanmış müqavilənin şərtlərinə tələblər, e-pul sahiblərinin və emitentlərinin öhdəlikləri və məsuliyyəti müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa qanunvericiliyi elektron pulun xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, e-pul emitentlərinin fəaliyyətinə xüsusi nəzarət qaydalarını tətbiq etməklə tənzimlənməsi təklifiylə çıxış etmişdir.

Beynəlxalq Ticarət Palatasının (BTP) layihələri. BTP – (International Chamber of Commerce ICC – (www.iccwbo.org) 1919-cu ildə yaranmış və özündə 140-dan artıq ölkəni birləşdirir. BMT, ÜTT, Dünya Bankı və s. kimi digər beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Onun əsas məqsədi beynəlxalq biznesin davranış etikasının ən yüksək standartlarına nail olmaqdan ibarətdir. ICC-in fəaliyyəti biznesin aparılması və beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması ilə bağlı problemlərin həllinə dair vahid qaydaların və standartların hazırlanması kimi aktual məsələlərin həllinə yönəlmişdir.

Beynəlxalq Ticarət Palatası (BTP) e-ticarət sahəsində bir sıra layihələr işləyib hazırlamışdır. Layihə çərçivəsində e-ticarətin tətbiqi, informasiyanın mühafizəsi və elektron terminlərlə bağlı iş aparılır.

BTP-in əsas məsələsi e-ticarətin daxili tənzimlənməsi ilə bağlı işlərdən ibarətdir. Bu məqsədlə Beynəlxalq Ticarət Palatası bir sıra işçi sənədlər və təlimatlar hazırlamışdır.

Belə sənədlərdən biri İnternetdə reklam və marketing fəaliyyəti üçün BTP-in təkrar nəzərdən keçirilən rəhbərlik prinsipidir. Bu prinsiplərin əsas müddəaları reklam verənin şəxsiyyəti haqqında bütün məlumatların, e-ticarət və marketinglə bağlı bütün xərcləri və vəzifələri haqqında informasiyanın tam açıqlanmasını, şəxsi məlumatların yığılmasına və istifadəsinə məhdudiyyətlərin qoyulmasını tələb edir.

BTP tərəfindən hazırlanmış 2-ci böyük layihə rəqəmsal şəkildə aparılan Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin ümumi üsullarının işlənilib hazırlanmasına aiddir (QUIDEK) onun mövqeyi UNCİTRAL-in elektron ticarətdə iştirak edən tərəflərlə bağlı hazırlanmış Nümunəvi qanununa əsaslanmışdır.

BTP-in e-ticarətin tətbiqinə dair layihələri çərçivəsində e-ticarət və tənzimlənmənin əsas qaydaları (Rules for Electronic Trade and Settlement, oktyabr 1998-ci il) işlənib hazırlanmışdır. Bu qaydaların işlənməsində məqsəd informasiyanın İnternet kimi yeni texnologiyalarının və daşıyıcılarının ticarət əməliyyatlarının razılaşdırılmasına tətbiq etməklə e-ticarətin effektivliyini

yüksəltməkdən ibarətdir. Bu qaydalarda dünyanın müxtəlif regionlarından olan alıcı və satıcılar üçün şəbəkədə maliyyələşdirmə, nəqliyyat və ya sığorta ilə bağlı danışıqların aparılması, müqavilələrin tərkibi və məsələlərin həlli cəhətdən rəhbər göstərişlər verilmişdir [5].

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) təklifləri. Faktiki olaraq İƏİT 1961-ci ildə müvafiq, Konvensiyanın imzalanmasından sonra təşkil olunmağa başlamışdır. 30-dan artıq dövlətin üzv olduğu İƏİT-in əsas diqqəti e-ticarətin iqtisadi və sosial nəticələrinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Təşkilat e-ticarətin iqtisadi və sosial təsirləri (The Economic and Sosial Impacts of Electronic Commerce) sənədini nəşr etdirmişdir. Sənəddə qeyd olunur ki, e-ticarətin hərəkətverici qüvvələri ənənəvi ticarət təcrübəsi və prosedurları çərçivəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin nəzərdən keçirilməsini, ticarət sahəsində dövlətin siyasətinin səmərəliliyinin tədqiq edilməsini tələb edir.

1998-ci ilin oktyabrında İƏİT Kanada hökuməti ilə birlikdə nazirlik səviyyəsində Ottava konfransı adı ilə məşhur olan "Sərhədsiz dünya: global elektron ticarətin potensialının həyata keçirilməsi" mövzusunda konfrans keçirmişdir. Konfransın gedişində 3 konkret fəaliyyət sənədi təklif olunmuşdur: 1) e-ticarət sahəsində İƏİT-in fəaliyyət planı; 2) Beynəlxalq orqanlar haqqında məlumat; 3) e-ticarət sahəsində dövlətlər üçün tövsiyələrdən ibarət global fəaliyyət planı.

Beynəlxalq İntellektual Mülkiyyət Təşkilatının (BİMT) konfrans və razı-

laşmaları. BİMT (World Intellectual Property Organisation - WIPO-www.wipo.int) 1967-ci il Stokholm Konvensiyası əsasında 1970-ci ildə yaradılmışdır və ixtisaslaşmış orqan kimi 1974-cü ildən BMT-nin tərkibinə daxildir. 1974-cü ildən BMT-nin yaradıcılıq və intellektual mülkiyyət üzrə funksiyalarını yerinə yetirir. 1996-cı ildə keçirilmiş Diplomatik konfransda müəllif hüquqları ilə bağlı "İnternet sferasında WIPO-nun müqaviləsi" imzalanmışdır. Bu təşkilata 184 üzv dövlət və müşahidəçi statusuna malik 250-yə yaxın qeyri-dövlət təşkilatları daxildir. Azərbaycan da bu təşkilatın üzvüdür. BİMT-nin əsas fəaliyyət məqsədləri intellektual mülkiyyətin bütün dünyada qorunması, bu sahədə ittifaqlararası administrativ əməkdaşlığın genişləndirilməsi və s. istiqamətlərdir. BİMT-in fəaliyyət istiqamətləri, əsasən iki sahədə aşağıdakı birlik və razılaşmaları idarə edir: 1) sənaye mülkiyyəti (ixtira, əmtəə nişanı, sənaye nümunələri və modelləri) hüquqlarının qorunması sahəsində; 2) müəllif (əsasən, ədəbiyyat, musiqi, bədii, foto, kinematoqraf və audio-vizual əsərlərin) hüquqlarının qorunması sahəsində.

BİMT elektron ticarət sahəsində ticarət nişanlarının, intellektual mülkiyyət, müəlliflik hüquqları və patentlərin (xüsusilə də informasiyanın foto və kino-plyonkada, həmçinin nəşriyyat, multimediya və informasiya texnologiyalarında ötürülməsi sektorlarında) müdafiəsinə zəmanətin təmin olunmasıyla bağlı məsələlərə xüsusi diqqət yetirir.

BİMT-nin e-ticarət sahəsindəki əsas məsələlərdən biri də domen ad-

ları ilə bağlı mübahisəli məsələlərin həlli ilə bağlıdır ki, bu da tez-tez domen adlarla ticarət işarələri arasında ki hər hansı bir qeyri-müəyyən əlaqə ilə bağlı olaraq meydana çıxır.

BİMT tərəfindən e-kommersiyada intellektual mülkiyyət məsələlərinə dair konfransların keçirilməsi ənənəvi hal almışdır. 2001-ci ilin sentyabrında Cenevrədə keçirilmiş konfransda İnternetdə informasiyaya qeyri-məhdud giriş imkanları ilə, informasiyaya girişlə bağlı bu informasiyanın mülkiyyətçilərinin pul almaq cəhdləri arasındakı müəkkəbləşən qarşılıqlı müzakirə olunmuşdur. Həmin konfransda qeyd olunmuşdur ki, əsas problem şəbəkədə nəşr olunan müəlliflər, ixtiraçılar və nəşriyyatçılarla geniş istifadəçi dairəsi arasında demarkasiya xəttinə ciddi əməl olunmasıdır. Bu məsələyə hələ ki, birtərəfli yanaşma yoxdur. Bəziləri informasiyanın lisenziyalaşdırılmasını və kommersiyalaşdırılmasını, digərləri isə informasiyanın tamamilə pulsuz istifadəsi ideyasını irəli sürürlər.

E-kommersiyasının beynəlxalq tənzimlənməsinə təsiri olan digər beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Yuxarıda fəaliyyəti təhlil olunan təşkilatlarla yanaşı, bəzi beynəlxalq təşkilatlar da vardır ki, onlar da e-kommersiyanın tənzimlənməsinə dolayı yolla olsa da ya təsir edir, ya da həmin təsirin yaranmasına səbəb olurlar. Həmin təşkilatlar sırasına Neft İxrac Edən Ölkələr Təşkilatı (NİÖT), İslam Konfranı Təşkilatı (İKT), Gömrük Əməkdaşlıq Şurası (GƏŞ), GUAM, Avropa İqtisadi Birliyi (AİB), Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası (AATA), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı

(DB), Avropa Mərkəzi Bankı (AMB) və s.aid edilmişdir [6-9]. Ona görə də həmin təşkilatların fəaliyyəti qısaca olaraq təhlil edilmiş və rast gəlinən oxşar hallar ümumiləşdirilmişdir.

Əksər beynəlxalq təşkilatların e-ticarət üçün global layihələrinin təhlili göstərir ki, e-ticarət sisteminin yaradılmasında dövlət dəstəyinin olması zəruri şərtidir. İnternet xidmətləri qiymətləri inkişaf edən ölkələrin istifadəçiləri üçün sərfəli olmalıdır. İnternetdə yerli informasiya və marketinq komponentləri yaradılmalıdır. Lazımi normativ-hüquqi baza formalaşdırılmalı və inzibati məhdudiyyətlər minimalaşdırılmalıdır. E-ticarətin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilməli və e-ticarət üçün maneələrin qarşısının alınması mexanizmi işlənilməlidir. İntellektual mülkiyyətin qorunması, e-ticarət sahə-

sində müəlliflik hüquqları və patentlərin müdafiəsi təmin olunmalıdır.

Maliyyə və büdcə aspektləri çərçivəsində e-ticarətin yayılması, ödəniş zamanətlərinin və ticarətin maliyyələşdirilməsi üsulları və mexanizmləri, eləcə də e-ticarət sahəsindəki fiskal siyasəti təkmilləşdirilməlidir. Elektron ödənişlərin pulun emissiyasına təsiri məsələləri nəzərə alınmaqla e-pul dövriyyəsinin hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilməlidir. Təhlükəsizlik və idarəetmə sahəsində e-ticarətin əsaslarının təyininə dövlətin, beynəlxalq təşkilatların və özəl sektorun uyğun funksiyaları olduqca dəqiq qeyd olunmalıdır. Bu və buna bənzər məsələlərin vaxtında həll olunması inkişaf edən ölkələrin e-ticarətin və kommersiyanın üstünlüklərindən faydalanmaqlarına imkan yaradacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Ə. Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması şərtləri çərçivəsində elektron kommersiya sistemlərinin tətbiqi və inkişafı problemlərinin təhlili // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2011, №1, s. 36-47
2. Ələkbərov Ə. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 384 s.
3. Кобелев О. Электронная коммерция: М.: «Дашков и К°», 2009, 684 с.
4. Коваленко И. Международные неправительственные организации. М., 1996, 280 с.
5. Глотов В. Электронная торговля: некоторые вопросы правового, организационного и технологического обеспечения в РФ. <<http://mos-ur.ru>>, 15.04.2011
6. Цыпин И. Мировая экономика. М.: Проспект, 2007, 248 с.
7. Бобин М. Межгосударственные финансово-экономические организации Европы: правовые аспекты учреждения и деятельности. М., 2001, 176 с.
8. Школяр Н. Международные банки развития и Россия // Мировая экономика и междунар. отношения, 2003, № 12, с.81
9. Вардомский Л. Евразийское экономическое сообщество: особенности и проблемы развития // Проблемы прогнозирования. 2005, №6, с.116-131

TOPICALITY OF ELECTRONIC COMMERCE. *Alovsat Aliyev, Aybeniz Aliyeva.* This article describes the nature and significance of e-commerce system, the issues of regulation of E-commerce at national and international levels are considered, and its importance and relevance to the country is substantiated. The authors focus on the activities of international economic institutions that affect the regulation of E-commerce and provide recommendations to ensure that their requirements are taken into account at the national level.

АКТУАЛЬНОСТЬ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ. *Аловсат Алиев, Айбениз Алиева.* В статье описаны сущность и значение системы электронной коммерции, рассмотрены вопросы регулирования Э-коммерции на национальном и международном уровнях, а также обоснованы ее важность и актуальность для страны. Авторами исследуется деятельность международных экономических организаций, влияющих на регулировании Э-коммерции, и представлены рекомендации для учета их требований на национальном уровне.